

Podchorążowie Wojska Polskiego w niewoli niemieckiej (1939–1945)

Problematyka polskich jeńców wojennych w niewoli niemieckiej w latach II wojny światowej jest już dość dobrze rozpoznana. Nadal jednak temat żołnierzy Wojska Polskiego w polskim piśmiennictwie historycznym o charakterze naukowym w ogóle zajmuje marginalne miejsce. Zajmuje się tą kwestią bardzo wąska grupa historyków. O losach polskich jeńców w obozach Wehrmachtu opublikowano już wiele prac zwartych i artykułów o charakterze naukowym. Do dzisiaj jednak w literaturze przedmiotu znacznie więcej informacji na ten temat dostarcza meumerystyka. Jest to ten rodzaj literatury, który wciąż dzieli historyków ponieważ ma on różną wartość poznawczą, a wspomnienia publikowane przed 1989 r. nierzadko obciążone są politycznie i ideologicznie. Z kolei zwarte prace naukowe niewątpliwie bardziej koncentrują się na losach polskich oficerów internowanych w oflagach. Powstały prace traktujące o oficerach polskich w niewoli niemieckiej w ogóle¹ lub monografie niektórych oflagów². Historycy zajmujący się problematyką jeniecką poświęcali także swoje badania nad różnymi aspektami życia polskich jeńców wojennych, jak działalność naukowo-oświatowa³, sportowa⁴ czy życie religijne⁵. W pracach tych w znacznym stopniu eksponowane są jednak przejawy życia i aktywności jeńców w oflagach niż w stalagach i w tzw. oddziałach roboczych (komandach pracy)⁶, gdzie przebywali żołnierze szeregowi i podoficerowie.

W porównaniu do polskich oficerów w niemieckich obozach jenieckich, wiedza na temat polskich jeńców szeregowych i podoficerów jest wciąż znikoma. Do tej grupy należeli również podchorążowie. O losach jenieckich tej grupy wiadomo jednak nieporównywalnie więcej niż o szeregowych i podoficerach, głównie za sprawą opublikowanych prac o charakterze wspomnieniowym. Należy przyznać, że w przedstawianiu swoich jenieckich losów podchorążowie byli szczególnie aktywni. Swoje wspomnienia z niewoli w formie

¹D. Kisielewicz, *Oficerowie polscy w niewoli niemieckiej w czasie II wojny światowej*, Opole 1998.

² Na przykład: Taże, *Oflag VII A Murnau*, Opole 1990.

³ V. Rezler-Wasielewska, *Działalność naukowo-oświatowa polskich jeńców wojennych w niemieckich i radzieckich obozach podczas II wojny światowej*, Opole 2001.

⁴ W. Pólchłopek, *Wychowanie fizyczne i sport żołnierzy polskich w obozach jenieckich Wehrmachtu i NKWD (1939–1945)*, Opole 2002.

⁵ N. Honka, *Życie religijne żołnierzy polskich w niewoli niemieckiej i radzieckiej podczas II wojny światowej*, Opole 1998.

⁶ Ponieważ pojęcia „oddział roboczy” i „komando pracy” oznaczały to samo, w pracy będą używane zamiennie.

książek wydali: Stanisław Dojlido⁷, Włodzimierz Krzemiński⁸ Stanisław Krzyżaniak⁹, Stanisław Marciniak¹⁰ i Zygfryd Stryjecki¹¹. Wydano również zbiór wspomnień podchorążych z niewoli niemieckiej¹². Pierwsze próby kompleksowego ukazania niewoli podchorążych pojawiły się w periodyku „Łambinowicki Rocznik Muzealny”¹³ oraz w książce Jana Wernera¹⁴. Te dwie ostatnie pozycje nie mogą jednak pretendować do miana prac naukowych. Do tej pory powstało zaledwie kilka artykułów naukowych o niewoli podchorążych. Mają one jednak w głównej mierze charakter przyczynkowski¹⁵.

Jak zatem z powyższego wynika, temat ten nie został dotąd potraktowany w sposób całościowy. Monograficzne ujęcie problematyki podchorążych Wojska Polskiego w niewoli niemieckiej ma na celu wykazanie, że nie bez przyczyny grupa ta zyskała sobie miano charakterystycznej wśród polskich jeńców w obozach Wehrmachtu w ogóle. Złożyło się na to kilka istotnych kwestii. Najważniejsze z nich dotyczą niejasnego statusu jenieckiego podchorążych oraz skoncentrowania w pierwszej połowie 1940 r. znacznej grupy w obozach położonych na północno-zachodnich terenach III Rzeszy w prowincji Emsland, tj. w Oberlangen, Fullen i Wesuwe. Te dwa zagadnienia miały również swoje interesujące implikacje po wojnie. Nie tyle bowiem sam fakt zaistnienia problemu statusu podchorążych w niewoli niemieckiej w początkowym jej okresie oraz osadzenia około 2 tys. grupy w obozach Emslandu wydaje się być interesujący, co powojenne szerokie i długie debaty na ten temat. Ich uczestnikami byli właściwie sami bohaterowie, czyli podchorążowie. Gros z nich w dyskusji na temat statusu opowiadało się oraz próbowało dowodzić, że powinni oni zostać potraktowani jako tzw. równorzędni oficerom. Przebywać tym samym w oflagach na równych prawach z oficerami. Z kolei w kwestii skoncentrowania i prawie rocznego pobytu

⁷ S. Dojlido, *Jeniec wojenny 32440*, Warszawa 2001.

⁸ W. Krzemiński, *Pięć lat z hakiem*, Warszawa 1959.

⁹ S. Krzyżaniak, *A losem naszym polski los*, Tychy 2000.

¹⁰ S. Marciniak, *Podchorąży ucieka. Z Monschau do Mirandy*, Lublin 1988.

¹¹ Z. Stryjecki, *Podchorąży wojna i ślepy los*, Warszawa 1974.

¹² *Podchorążowie, podchorążowie... wspomnienia z lat 1939–1945*, Warszawa 1984.

¹³ „Łambinowicki Rocznik Muzealny” 1984, t. 7.

¹⁴ J. Werner, *My z Oberlangen*, Warszawa 1990.

¹⁵ H. Niestrój, *Podchorążowie Wojska Polskiego w niewoli niemieckiej i radzieckiej podczas II wojny światowej. Stan badań i postulaty badawcze*, „Łambinowicki Rocznik Muzealny” (dalej: ŁRM) 2000, t. 23, s. 69–82; P. Jagieła, *Podchorążowie-jeńcy wojenni w obozach koncentracyjnych Buchenwald i Mittelbau-Dora* [w:] *Między Wehrmachtem a SS. Jeńcy wojenni w niemieckich obozach koncentracyjnych* pod. red. Violetty Rezlner-Wasielewskiej, Opole 2010, s. 150–160; Tenże, *Prawie oficerowie – podchorążowie Wojska Polskiego w niewoli niemieckiej (1939–1940)*, [w:] *Wojna i emigracja. Studia i Szkice*, t. 1. *Wojna, armia i społeczeństwo II Rzeczypospolitej w obronie niepodległości (1920–1945)*, pod. red. T. Sikorskiego, P. Słowińskiego, H. Walczaka, Gorzów Wielkopolski 2013, s. 193–208; Tenże, „*My z Oberlangen*” – *cazus podchorążych Wojska Polskiego w niewoli niemieckiej* [w:] *Mity i legendy w Polskiej historii wojskowości*, t. 2, Kielce 2014, s. 176–182; P. Jagieła, K. Sznotala, *Materiały archiwalne Centralnego Muzeum Jeńców Wojennych w Łambinowicach-Opolu dotyczące podchorążych Wojska Polskiego w niewoli niemieckiej*, „ŁRM” 2010, t. 33, s. 125–140; P. Janus, *Środowisko podchorążych byłych jeńców wojennych (1964–2004). Przyczynek*, „ŁRM” 2008, 31, s. 65–85.

podchorążych w Emslandzie, wielu lansowało opinie o eksterminacyjnym wręcz charakterze tych obozów. Pomimo, że większość podchorążych opowiadała się za oficerskim statusem i teorią obozów „zagłady”, w powojennej debacie wokół tych kwestii napotkali zdecydowanych adwersarzy głoszonych przez siebie opinii. Spór ten podzielił działające po wojnie stowarzyszenie kombatanckie Środowisko Podchorążych byłych Jeńców Wojennych.

O specyfice tej grupy polskich jeńców wojennych dowodzi ponadto fakt dużego zaangażowania się podchorążych na różnego rodzaju obszarach jenieckiej aktywności. Analiza dostępnego materiału źródłowego pozwala na stwierdzenie, że ich domeną była praca kulturalno-oświatowa i udział w szeroko rozumianym ruchu oporu w niewoli, nie tylko w stalagach i komandach pracy lecz również w obozach oficerskich.

W pracy zostaną wykorzystane różnorodne metody badawcze. Analizą objęto dostępną literaturę naukową – krajową i zagraniczną, popularnonaukową, wspomnieniową oraz publicystyczną. Przeanalizowane zostały również źródła drukowane. Kluczowa była jednak analiza materiałów archiwalnych.

Wykorzystana w pracy baza źródłowa jest wynikiem przeprowadzonych badań w archiwach polskich i zagranicznych. Przyjęto zasadę pierwszeństwa kwerend w archiwach krajowych. Podyktowane to zostało przede wszystkim tym, iż podstawowy i niezbędny wręcz materiał archiwalny do opracowania jenieckich losów podchorążych, znajduje się w Archiwum Centralnego Muzeum Jeńców Wojennych w Łambinowicach-Opolu. Istotna baza źródłowa przechowywana jest w zespołach: Archiwum Środowiska Podchorążych byłych Jeńców Wojennych i Akta Mirosława Zawodnego. Równie cenne informacje o niewoli podchorążych zawierają archiwalia zespołów: Wehrmachtauskunftstelle für Kriegerverluste und Kriegsgefangene (Biuro Informacyjne Wehrmachtu ds. Strat Wojennych i Jeńców Wojennych), Relacje i Wspomnienia oraz Materiały i Dokumenty. Zdeponowany w muzeum materiał archiwalny w większości został wytworzony w czasie istnienia Środowiska Podchorążych byłych Jeńców Wojennych. Źródła te nie traktują wyłącznie o okresie niewoli. Sporo jest w nich informacji o przedwojennej służbie wojskowej podchorążych, ich udziale w wojnie 1939 r. oraz powojennej działalności Środowiska. Bez tych źródeł niemożliwe byłoby monograficzne ujęcie jenieckich losów podchorążych.

W pozostałych archiwach, które objęto kwerendą, informacje o niewoli podchorążych są już znacznie uboższe. Nie oznacza to jednak, że nie wnoszą nic nowego do tego tematu. W Archiwum Akt Nowych skorzystano głównie z zespołu Obozy wojskowe – zbiór akt, w Archiwum Biura Informacji i Poszukiwań Polskiego Czerwonego Krzyża kwerendą objęto z kolei listy ewidencyjne poszczególnych obozów. Wzmianki o podchorążych w niewoli

niemieckiej znajdują się również w Archiwum Instytut Pamięci Narodowej w zespole Komisja Badania Zbrodni Hitlerowskich w Polsce oraz w archiwum Fundacji Polsko-Niemieckie Pojednanie. To ostatnie archiwum zawiera ponadto cenne informacje odnośnie do historii odszkodowań wypłacanych również byłym jeńcom-podchorążym za pobyt w obozach jenieckich i pracę na rzecz III Rzeszy. Wątek ten jest także omawiany w pracy. Pewne informacje o niewoli podchorążych pozyskano ponadto z archiwum Instytutu Zachodniego w Poznaniu oraz w instytucjach zagranicznych, jak Instytut Polski i Muzeum gen. Sikorskiego i Niedersächsisches Landesarchiv – Staatsarchiv Osnabrück i Archives Du Comité International de la Croix Rouge à Genève. Przy odtwarzaniu niewoli podchorążych pomocne okazały się także pozyskane prywatne zbiory Izydora Hołuba i Henryka Tomiczka. Bardzo przydatny materiał archiwalny pozyskano również w Centralnym Archiwum Wojskowym. Wprawdzie nie dotyczy on niewoli podchorążych, ale zawiera cenne informacje, które wykorzystano przede wszystkim przy omawianiu kwestii poświęconych nominacjom podchorążych na pierwszy stopień oficerski we wrześniu 1939 r. oraz systemowi kształcenia kandydatów na oficerów w wojsku II Rzeczypospolitej. W omawianiu tych dwóch zagadnień niezwykle cenne okazały się źródła drukowane jak Dzienniki Rozkazów Ministerstwa Spraw Wojskowych i Rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej o służbie wojskowej oficerów, podoficerów i szeregowych. Z kolei podstawowym źródłem drukowanym dla rozstrzygnięcia i przedstawienia istotnych kwestii niewoli podchorążych była Konwencja Genewska z 1929 r. o Traktowaniu Jeńców Wojennych.

Duże znaczenie dla rekonstrukcji tytułowego zagadnienia mają również liczne artykuły, których autorami są głównie sami podchorążowie – byli jeńcy wojenni. Publikowano je w prasie oraz periodykach i wydawnictwach zbiorowych. Szczególnie te teksty zostaną poddane krytycznej analizie i selekcji albowiem informacje w nich zawarte mają bardzo różną wartość poznawczą. Nierzadko charakteryzują się one skłonnością do wyolbrzymiania martyrologii podchorążych, a niekiedy naginają fakty do przemykania własnych teorii. Praca ma układ chronologiczno-problemowy i składa się z sześciu rozdziałów. Zasadniczy zakres chronologiczny pracy obejmują lata 1939–1945. Autorowi zależało jednak na ukazaniu pełniejszej historii kilkutysięcznej grupy 20–25 latków, którym wojna i niewola odebrała przecież najlepsze lata życia. Urodzonych już w niepodległej Polsce i przez nią wychowywanych. W dużym stopniu bowiem służba wojskowa odcisnęła swe piętno na kształtowaniu charakteru i osobowości tych młodych ludzi, co miało swój niebagatelny wpływ na postawy i motywy zachowań w czasie wojny i w niewoli. Analiza tych kwestii oraz próba ukazania powojennych losów podchorążych, były możliwe jedynie za

sprawą wyjścia poza cezurę lat II wojny światowej.

W pierwszym rozdziale przedstawiono w zarysie historię polskiego szkolnictwa wojskowego w latach 1918–1939 r. Zostały w nim omówione kwestie związane z systemem kształcenia podchorążych w szkołach (kursach) zawodowych i rezerwy, charakterystyka szkół oraz wychowaniem podchorążych.

W drugim rozdziale dotyczącym kampanii polskiej 1939 r., na podstawie kilkunastu przykładów, podjęto próbę oceny postaw podchorążych w walce z Wehrmachtem. Ze względu na temat pracy, problematyka ta zostanie jedynie zasygnalizowana, stąd rozważania o postawach podchorążych w tym rozdziale w nie mogą w żaden sposób aspirować do miana wyczerpanego tematu. Równie istotnym zagadnieniem tego rozdziału jest ukazanie problemu nominacji oficerskich podchorążych we wrześniu 1939 r., lecz przede wszystkim powstałej w związku z nimi powojennej debacie, wokół której powstało szereg nierzadko mylnych teorii.

Zasadniczej części pracy, tj. niewoli, poświęcone są rozdziały od trzeciego do piątego. Rozdział trzeci dotyczy w szczególności pierwszego okresu niewoli podchorążych w obozach Wehrmachtu w latach 1939–1940. Zostaną w nim poruszone kwestie związane z trafieniem podchorążych do niewoli niemieckiej i pobytem w obozach przejściowych. Następnie omówiony jest system przemieszczeń międzyobozowych podchorążych, wątek wymiany polskich jeńców wojennych między Związkiem Radzieckim a III Rzeszą i dostanie się podchorążych do niewoli niemieckiej z obozów internowania w Rumunii i na Węgrzech. W rozdziale tym poruszone zostaną istotne dla tematu zagadnienia przywoływanego już statusu podchorążych oraz pobytu znacznej grupy w obozach Emslandu, ze szczególnym uwzględnieniem powojennych implikacji bezpośrednio z tym związanych. Bardzo ciekawa poznawczo jest w tym rozdziale kwestia relacji podchorążych z oficerami w oflagach. Na jej przykładzie bowiem można łatwo dojść do wniosku, że nawet w niewoli polscy żołnierze nie potrafili stworzyć solidarnego frontu wobec wroga. Rozdział ten zamykają losy podchorążych-powstańców warszawskich niewoli niemieckiej, a ściślej kwestia związana z ich przemieszczeniami międzyobozowymi.

W rozdziale czwartym szczegółowo omówiono wszelkie aspekty życia i działalności podchorążych w obozach stałych i komandach pracy, a więc kwestie związane z warunkami bytowymi, pracą na rzecz III Rzeszy, działalnością kulturalno-oświatową, przejawami życia religijnego i sportowego. Na uwagę w tym rozdziale zasługuje ukazanie na przykładzie podchorążych, zupełnie innych od wyżej przedstawionych i bardzo słabo jednocześnie znanych aspektów jenieckiej codzienności. Starano się tu przedstawić zaskakujące momentami przygody podchorążych w niewoli i to w jaki sposób radzili sobie grupowo i

indywidualnie z ciężkim położeniem w jakim się znaleźli. Przy omawianiu tego swoistego „życia od kuchni” podchorążych w niewoli niemieckiej, dochodzi się także do wniosków, że podobnie jak w przypadku relacji z oficerami, nie wszystkim zależało na stworzeniu trwałej wspólnoty jenieckiej, pomagającej sobie i wspierającej się wzajemnie.

Rozdział piąty przedstawia formy ruchu oporu podchorążych w obozach Wehrmachtu. Na ich przykładzie omówiono tu metody pracy konspiracyjnej i sposoby sabotażu szczególnie stosowanego w stalagach i komandach pracy. Osobno zaprezentowano temat ucieczek podchorążych z niewoli jako najobszerniejsze zagadnienie form oporu wobec władz obozowych. Rozdział ten traktuje również o przyczynach i pobycie pewnej grupy podchorążych w obozach koncentracyjnych Buchenwald i Mittelbau Dora, szczególnie uwypuklając kwestię warunków bytowych, praca i śmiertelność wśród podchorążych w tych obozach oraz moment ewakuacji.

Ostatni rozdział pracy poświęcony jest wyzwoleniu i powojennym losom podchorążych. Na kilku przykładach przedstawiono w nim działalność podchorążych w obozach dipisów i kompaniach wartowniczych przy armii amerykańskiej. W głównej jednak mierze w rozdziale tym omówiona została historia powojennego Środowiska Podchorążych byłych Jeńców Wojennych. Szczególnie zaś najistotniejsze punkty działalności tego stowarzyszenia, jak starania działaczy o odszkodowania za pobyt i pracę w III Rzeszy oraz pielęgnacja pamięci o niewoli podchorążych. Jak już wyżej zaznaczono bez istnienia Środowiska Podchorążych nie byłoby możliwe monograficzne ujęcie jenieckich losów tej grupy. W zakończeniu pracy zostaną przedstawione wnioski podsumowujące oraz wyniki badań.

Temat podchorążych wpisałby się zapewne w podejmowane już badania nad grupami polskich jeńców wojennych w niewoli niemieckiej. Oprócz przytaczanych już wyżej monografii Danuty Kisielewicz o oficerach polskich, powstała także zwięzła praca o losach kobiet z Powstania Warszawskiego w niewoli niemieckiej autorstwa Małgorzaty Klasickiej¹⁶. Co wydaje się równie ważne, losy podchorążych w niewoli Wehrmachtu mogą posłużyć za dobry przyczynek do problematyki polskich żołnierzy – szeregowych i podoficerów w niewoli niemieckiej.

Praca niniejsza w głównej mierze poświęcona jest podchorążym, którzy po przegranej kampanii polskiej 1939 r. trafili do niewoli niemieckiej. Ponieważ powstańcy warszawscy po kapitulacji powstania 2 października 1944 r. otrzymali status jeńców wojennych, opisane są w

¹⁶ M. Klasicka, *Kobiety – powstańcy warszawscy w niewoli niemieckiej (1944–1945)*, Opole 2008.

niej również losy podchorążych Armii Krajowej w obozach Wehrmachtu. Autor pracy chciałby wyprzedzić również pytanie lub zarzut dlaczego nie podjął się zadania badań porównawczych dotyczących podchorążych w niewoli niemieckiej i radzieckiej. Otóż przeanalizowana literatura i źródła archiwalne pod kątem tematu podchorążych w obozach NKWD, pozwalają na stwierdzenie, że skąpość materiału odnośnie do tego zagadnienia w niczym nie przypominałoby komparatystyki.

Jagieła Przemysław